

Társadalmi környezet és innováció

© BODOR Ákos

MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Pécs
bodor@rkk.hu

A fejlesztéspolitikában az elmúlt két évtizedben az egész világon, és ezen belül az Európai Unióban is kiemelt szerepet kapott az innováció ösztönzése, a regionális- és nemzeti *innovációs rendszerek* támogatása, létrehozása által.

Az egykori szocialista országokban az innovációs rendszer szervezeti és intézményi elemei nem alulról szerveződve alakultak ki, azokat célzott támogatásokkal, fejlesztéspolitikai eszközökkel kellett létrehozni. Ennek a fejlesztéspolitikai tevékenységnek a háttérében világosan kirajzolódó tudományos elképzelések állnak: az innovációs rendszerek elméleti koncepciója az intézményi-, illetve az evolúciós közgazdaságtanban gyökerezik (Vas-Bajmóczy, 2012). Ebben a tudományos paradigmában az innovációs folyamat eredményessége elsősorban a különböző típusú szereplők közötti interakciók mennyiségén és minőségén múlik. A hálózatosodás és az együttműködés alapvető követelményként jelenik meg (Lundvall et al. 2002; Rothwell, 1994; Cooke, 1998). A vállalatokon túlmenően kulcsfontosságú szereplőknek tekintik a különböző állami- és nem állami nonprofit szervezeteket is, például egyetemeket, kutatóintézeteket, ügynökségeket. Sokuknak éppen az az elsődleges feladata, hogy a szereplők közötti együttműködések fokozza, hídképző és segítő funkciót töltsön be a rendszerben (Csizmadia, 2009). Az együttműködések minőségére és mennyiségére azonban az innovációs rendszeren kívül az adott *társadalom működése* is hatással van. Ez a szempont az innováció tudományos megközelítéseiben is megjelenik, kiemelt jelentőséget tulajdonítva a *társadalmi tényezőknek*, mint amelyek nagymértékben meghatározzák egy térség innovációs teljesítményét (Vas-Bajmóczy, 2012).

A társadalmi tényezőket általában normák, értékek, hagyományok képében azonosíthatjuk az innovációs irodalomban. Gyakran az *informális intézmény* gyűjtőfogalmát használják e tényezők megnevezésére. Az intézményi közgazdaságtan felfogásában a gazdasági élet megértéséhez az intézmények vizsgálatán keresztül vezet az út. Az intézményeken belül megkülönböztetnek formális (pl. jogi, gazdasági szabályok) intézményeket, valamint informális intézményeket, melyek alatt a kultúra által meghatározott, a formális intézményeknél lassabban változó tényezőket, a „társadalom játékszabályait” értik (North, 1990).

Az egészen nyilvánvaló, hogy a világ különböző pontjain létrejött, vagy létrehozott innovációs rendszerek gyökeresen eltérő jellegű működést produkálnak, hiába hívják lényegileg ugyanúgy a benne tevékenykedő szervezeteket, vagy az általuk végzett tevékenységeket. Ennek egyik oka a tágabb keretrendszerben, az adott társadalom működési sajátosságaiban keresendő. Ez a társadalmi kontextus a szervezetek nevében tevékenykedő emberek tevékenysége révén minden pillanatban kifejti hatását. Ez lehet támogató is az innovációs folyamatokra nézve, de hátráltathatja is azt.

Ennek ellenére a regionális innovációs rendszerek fejlesztésével foglalkozó irodalom nagy része úgy foglalkozik a témával, mintha az innovációs rendszerek automatikusan jól működnének, vagy tudatos erőfeszítések nélkül képesek lennének önmaguktól „jobbá válni”. Azaz, mintha azt feltételeznék, hogy a fejlesztéspolitikai elképzelések problémamentesen megvalósulnának a gyakorlatban (Sotarauta 2011).

Kutatásunk¹ során egy olyan interjúkra alapozott vizsgálatot végeztünk a hazai regionális innovációs rendszerek szervezetekben tevékenykedő szakemberek körében, amelyben - többek között - arra kerestük a választ, hogy ők milyen jelentőséget tulajdonítanak a társadalmi tényezőknek, milyen problémákat érzékelnek ezzel kapcsolatban (Bodor, 2013). Ennek megválaszolásához elméleti fogódzkodóként és viszonyítási keretként a szociális reprezentáció elméletét (Moscovici, 2002) használtuk. A szociális reprezentáció elmélete azt a bonyolult folyamatot segít megérteni, amelyben egy tudományos elmélet a köznapi gondolkodás részévé válik. Az eredeti elméletről leszakadhatnak bizonyos elemek, míg mások nagyobb hangsúlyt kaphatnak. Ez a sajátosan szerveződő tudás része lesz a világról való elképzelésünknek, meghatározza viselkedésünket. A tudományos elméletek tehát „leszivárognak” a mindennapokba és egy „naív common sense” részévé válnak. (László, 1999). Az innovációs elméletekkel kapcsolatban alapvetően azt feltételeztük, hogy a mindennapi élet során jobban kézzelfogható, kemény intézményi elemek erőteljesebben megjelennek a tudományos elméleteket alkalmazó szakemberek gondolkodásában, míg a kissé „ködös” puha, társadalmi tényezők pedig kevésbé.

A hazai regionális innovációs rendszerek társadalmi környezete

A kutatás egyik kérdésfeltevése tehát az volt, hogy a társadalmi tényezők szerepét hangsúlyozó innovációval kapcsolatos tudományos megközelítések hogyan jelennek meg a gyakorlatban tevékenykedő innovációs szakemberek mindennapi tudásában, elképzeléseiben.

Ennek a kérdésnek a jelentőségét az adja, hogy Magyarországon bizonyos, a témához kapcsolódó társadalmi tényezők különösen kedvezőtlen sajátosságokat mutatnak. Nemzetközi összehasonlító vizsgálatok országos reprezentatív mintákon felvett eredményei szerint ugyanis több kulcsfontosságú, az innovációs tevékenységekhez szorosan kötődő társadalmi érték és attitűd (pl. bizalom, érvényesülés-, normaszegés-, állam szerepének megítélése, stb.) komoly akadályt képez e fejlesztéspolitikai beavatkozások hatékony megvalósulásának (Keller 2010; Tóth, 2009; Tóth, 2010). Magyarországon az innovációs folyamatokat körülvevő társadalmi kontextus sok szempontból kifejezetten kedvezőtlen képet mutat. A magyar társadalmat erős bizalmatlanság jellemzi, ami komoly akadálya az együttműködésnek. Továbbá a lakosság megítélésében a hálózatos együttműködés alapját képező kapcsolatok, hálózatok inkább az egyéni érvényesülés tisztességtelen módjaival kerülnek egy kategóriába, mintsem a tisztességes érvényesülés formáival, mint például a tehetség, vagy a szorgalom (Csepeli és szerzőtársai, 2004). Tehát az együttműködés és a hálózatosodás fontos társadalmi előfeltételei Magyarországon jórészt hiányoznak.

Amennyiben tehát az innovációs szakemberek ismerik ezeket a magyar társadalomra vonatkozó kutatási eredményeket, továbbá az innovációra vonatkozó tudományos elméleteket is, akkor várhatóan az innovációs folyamatok megvalósulása szempontjából komoly problémaforrásként élük meg az említett társadalmi tényezők állapotát.

---

¹ „Az innovációbarát kormányzás Magyarországon: a regionális innovációs fejlesztéspolitika kihívásai” című projektet az OTKA támogatta

A társadalmi tényezők befolyásoló szerepének észlelése

Kutatási eredményeink azonban azt mutatják, hogy a megkérdezett szakemberek diskurzusában az innovációs folyamatokat körülvevő, tágra értelmezett társadalmi környezet nem kap hangsúlyos szerepet. Az amúgy meglehetősen negatívan megítélt innovációs rendszer működésének problémáit sokkal inkább szervezeti, irányítási, finanszírozási, szabályozási anomáliákra vezetik vissza. Ez azt mutatja, hogy a tudományos evidenciák egyes elemei – az informális intézményekhez kapcsolódóak - „leszakadtak”, és nem váltak a gyakorlati szakemberek mindennapi gondolkodásának szerves részévé. Ezzel szemben a rendszer működését kézzelfoghatóan meghatározó kemény, formális intézményi tényezők szerepe a szakemberek közös tudását képezi. Vélhetően ezek az ismeretek jól beilleszthetők a jórészt közgazdász, vagy természettudományos végzettséggel rendelkező szakemberek meglévő kategóriába, sémába, tudáselemeibe.

Az interjúalanyok viszonyulását az innovációs folyamatokat befolyásoló társadalmi tényezőkhöz többféle módon vizsgáltuk (Bodor, 2013). Ennek legegyszerűbb lehetőségeként megkértük, hogy fejtse ki, véleményük szerint melyek azok a társadalmi problémák, amelyek ma Magyarországon leginkább akadályozzák az innovációs folyamatokat. Az említett társadalmi problémák vegyes képet mutatnak. A leginkább konzisztensnek nevezhető megállapításokban az innovációs rendszer teljesítményproblémáinak társadalmi okai általában a rendszerváltáshoz kapcsolódóan jelennek meg. A vélemények szerint még nem telt el elegendő idő a piacgazdaság megfelelő működéséhez szükséges társadalmi feltételek kialakulásához. Az elképzelések szerint ezek a szükséges feltételek majd a jövőben automatikusan kialakulnak, függetlenül minden emberi cselekvéstől. Ezekben a megnyilatkozásokban érzékelhető egyfajta vakfolt a társadalmi problémák valóságos természetére nézve, úgy tűnik, mintha ez a téma fekete dobozként működne az innovációs szereplők gondolkodásában. Ezt az érzést tovább erősítik a nagyszámú inkonzisztens állítások is. Gyakran kerülnek a társadalmi tényezők magyarázatába attól teljesen idegen elemek, illetve többször felmerültek olyan kifejezések, speciális fogalmak, amelyek a megnyilatkozó előzetesen megszerzett társadalomtudományi ismereteit bizonyítják, azonban a fogalom „feltöltése” teljesen irreleváns tartalmi elemekkel történt. Szorosan ide kapcsolódik az általunk „nyomásra született társadalmi problémáknak” nevezett válaszok esete. Ezzel azt az észlelhető jelenséget szerettük volna elkülöníteni az elemzés során, amikor a szakemberek válaszát feltételezhetően befolyásolta a kérdésnek való megfelelés. Ez a kategória is azt mutatja, hogy a szakemberek rendelkeznek a tárgyhoz kapcsolódó ismeretekkel, de annak mondanivalóját mégsem érzik igazán sajátjuknak. A szociális reprezentáció elmélete *tárgyasításnak* nevezi azt a folyamatot, mely során az ismeretlen jelenség valóságtartalommal telítődik. A folyamat során az ismeretlen jelenség valamilyen okból reprezentálható minősülő elemeit kiválasztjuk, és ezek összeolvadva beépülnek egy *figuratív magnak* nevezett mintázatba. Ebben a folyamatban a puha-informális intézményi elemek nem tudnak bekerülni, így nem képezik a részét az innovációról való diskurzusnak. Ennek egyik beszédes bizonyítéka elemzésünkben, hogy az interjúalanyaink több mint fele még a közvetlenül feltett társadalmi problémákat firtató kérdésre sem adott *társadalmiként* értékelhető választ.

Ennek a nem túlzottan szerencsés helyzetnek az okait többfelé érdemes keresni, erre azonban itt nem vállalkozhatunk. Azt viszont felvetjük, hogy az innovációval, illetve a regionális fejlesztéssel kapcsolatos szakirodalom egy része is ellentmondásosan kezeli a kérdést. A társadalmi kontextus jelenségeinek

magyarázatát gyakran pusztán a történelmi múltban keresik, ami természetesen meghatározó tényező, ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal a ténnyel, hogy számos dolog a rendszerváltást követően romlott el (Tóth, 2010:283). Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyugati mintáktól való eltérésünket nem lehet egyszerűen a piacgazdaságra való áttérés óta eltelt rövid idővel megmagyarázni, és túlzottan leegyszerűsítő az a hit is, miszerint a most még hiányzó dolgok majd automatikusan kifejlődnek.

Összegzés

A téma tárgyalásakor el kellene kerülni az „alulszocializálás” és a „túlszocializálás” csapdáit is, vagyis nem célravezető teljesen kizárni a társadalmi tényezők hatásának figyelembevételét, de ugyanígy félrevezető azokat valamiféle önálló élettal rendelkező determinisztikus strukturális kényszerként látni és láttatni. Mindkét szemlélet világosan megjelenik az innovációs szakemberek szociális reprezentációiban is. Felmerülhet azonban az is, hogy ezek a reprezentációk talán éppen az alapjukat jelentő tudományos elméletek lenyomatai. A tanulmányban végig azt állítottuk, hogy a társadalmi kontextusnak az innovációs folyamatokra gyakorolt hatását az innovációval foglalkozó tudományos elméletek hangsúlyozzák. Ez így is van, de ez önmagában nem elégséges, az is lényeges, hogy a különböző innovációs szakirodalmak miképpen is tárgyalják azokat. Előfordulhat ugyanis, hogy közhelyszerűen használt, „kötelezően említendő” elemként megjelenített, kiüresedett fogalommal degradálódik a „társadalmi környezet” kérdése, minden további lényegi magyarázat nélkül. Azonban az innovációs irodalomnak ebből a szempontból való vizsgálata már csak egy következő kutatás témája lehet.

Irodalomjegyzék

- BODOR Ákos (2013): Mivel van baj?” – A társadalmi kontextus megjelenése az innovációs szakemberek problémaérzékelésében. In: Gál Zoltán (szerk.): *Innovációbarát kormányzás Magyarországon. A regionális innovációs fejlesztéspolitika kihívásai* (pp. 127-143). Pécs: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete.
- COOKE, Philip (1998): Introduction. Origins of the concept. In: Cooke, Philip., Braczyk, Hans-Joachim, & Heidenreich, Martin (Eds.): *Regional Innovation Systems. The Role of Governance in a Globalized World* (pp. 2-26). London: UCL Press.
- CSEPELI György, ÖRKÉNY Antal, SZÉKELYI Mária, & BARNÁ Ildikó (2004): Bizalom és gyanakvás. Szociálpszichológiai akadályok a piacgazdasághoz vezető úton Kelet-Európában. *Szociológiai Szemle*, 14 (1), 3-35.
- CSIZMADIA Zoltán (2009): *Együttműködés és újjátékosítás. Kapcsolati hálózatok és innovációs rendszerek innovációs sajátosságai*. Budapest: Napvilág.
- KELLER Tamás (2010): Magyarország a világ értéktérképén. In: Kolosi Tamás, & Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport, 2010* (pp. 227-253). Budapest: Társaság.
- LÁSZLÓ János (1999): *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Budapest: Scientia Humana; Kairosz.
- LUNDEVALL, Bengt-Ake, BJÖM, Johnson, SLOTH ESBEN, Andersen, & DALUM, Bent (2002): National system of production, innovation and competence building. *Research Policy*, 31 (2), 213-231.
- MOSCOVICI, Serge (2002): *Társadalom-lélektan*. Budapest: Osiris.

- NORTH, Douglass Cecile (1990): *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge, Cambridge University Press.
- ROTHWELL, Roy (1994): Towards the fifth generation innovation process. *International Marketing Review*, 11 (1), 7-31.
- SOTARAUTA, Markku, & PULKKINEN, Riina (2011): Institutional Entrepreneurship for Knowledge Regions. *Environment and Planning*, 29 (1), 96-112.
- TÓTH István György (2009): *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében*. Budapest: TÁRKI.
- TÓTH István György (2010): A társadalmi kohézió elemei: a bizalom, normakövetés, igazságosság és felelősségérzet – lennének... In: Kolosi Tamás, & Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport, 2010* (pp. 254-287). Budapest: Tárki.
- VAS Zsófia, & BAJMÓCZY Zoltán (2012): Az innovációs rendszerek 25 éve. *Közgazdasági Szemle*, 59 (11), 1233-1256.